

יעקב-ישראל: מיתוס מקראי של אינדיווידואציה*

מאת גבריאל שטרנגר

* גרסה ראשונה של מאמר זה פורסם במקור בכתב העת "עיונים בחינוך", הוצאת אוניברסיטת חיפה, נובמבר 2013

לעילוי נשמת הרב מיכאל גולדברגר זצ"ל, חברי האהוב שנפטר בשנה ההיא בטרם עת.

תקציר

האינדיווידואציה מציינת בפסיכואנליזה את תהליך ההתבגרות האנושית, מהווה תלוית ומפוצלת להוויה אינטגרטיבית ורוחנית. מאמר זה מצייר קווים למודל מקראי של האינדיווידואציה האנושית, המתבסס על סיפור חייו של יעקב, שנחשב בתורה – שהיא יסוד הלא-מודע הקולקטיבי של עם ישראל – לא רק כ"בחיר האבות" של אומה זו, אלא גם כאב-טיפוס לקיום האנושי בכלל. חייו של יעקב, כפי שהם מסופרים במקרא ומפורשים במדרש ובמקורות קבליים וחסידיים – החל ממאבקי הילדות עם אחיו עשיו, דרך בריחתו לגלות, נישואיו לנשותיו ומערכת היחסים המורכבת שלו עם ילדיו, ועד לזקנתו ומותו בניכר – מתגלים לנו כמסע אנושי דיאלקטי המתקיים בהקשר רוחני ואמוני. דגש מיוחד ניתן לחלומותיו וחזיונותיו של יעקב, המפורשים במאמר כציוני דרך בתהליך האינדיווידואציה. דימוי הסולם עם תנועת המלאכים, המופיע בחלומו, מתגלה לנו כסמל מרכזי של האינדיווידואציה עצמה. פרשת המים בחייו של יעקב הינה המאבק במעבר היבוק, שם הוא זוכה ל"שמו הגבוה" ישראל. וכך מתפרשת האינדיווידואציה האנושית כמסע דיאלקטי בין הקצוות המכונים יעקב וישראל, דבר ששופך אור חדש על התפיסה היהודית של הייעוד האנושי.

1. הקדמה: שניות האדם

וַיֵּצֵר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה, וַיִּפֹּחַ בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים. (בראשית ב ז)

במילים חגיגיות אלה מתאר המקרא את בריאת האדם. הפסוק מבטא את השניות המהותית של האדם, את היותו יצור גשמי ורוחני – הן "עפר מן האדמה" הן "נשמת חיים". חז"ל השליכו שניות זו אל תוך הפועל הפותח את הפסוק, ויצר, שכתוב כאן בשתי אותיות יו"ד, בשונה ממופע אחר של אותה מילה בבריאת בעלי החיים, שם היא מופיעה ביו"ד אחת (שם ב, יט). כפילות היו"ד בהקשר בריאת האדם מבטאת, לפי המדרש, את שניות האדם – היטלטלותו בין יצר הטוב ויצר הרע, או את היסודות הגבריים והנשיים שבנפשו (ראה תלמוד בבלי, ברכות ס"א). לדברי רש"י, שתי אותיות היו"ד רומזות לשני צדדים

בחיוו של האדם – העולם הזה והעולם הבא. כיוון נוסף, ומפתיע, אנו מוצאים בספר "שפת-אמת":

והוא בחינת יעקב וישראל – ב' יודין. יעקב הוא תיקון הגוף בבחינת אהור והוא מלמטה למעלה. (...) ואחר כך כשזוכין אל הנשמה – שם ישראל, והוא דרך ישר... (שפת-אמת, פרשת וישלח תרנ"ב, ד"ה עם לבן גרתי)

השפת-אמת מכנה את שני ההיבטים הבסיסיים של האדם *יעקב וישראל*, כשהאותיות בראש שמות אלה מרומזות, כביכול, בפועל "ויצר". *יעקב* מייצג דרכו של האדם המתפתח "מלמטה (דהיינו, מהעקב) למעלה" וישראל את הדרך מלמעלה (מהראש) למטה. המצב האנושי ההתחלתי, הלא בשל, מכונה *יעקב* והמצב הבשל *ישראל*.

במונחים פסיכולוגיים מודרניים ניתן לומר, ש*יעקב וישראל* מייצגים את הקצוות שבניהם מתרחש תהליך האינדיווידואציה האנושית. האינדיווידואציה הינו מושג מרכזי הן בפסיכואנליזה (מרגרט מהלר) והן בתיאוריה היוגיאנית, המציין את דרכו של האדם מהוויה לא בשלה המחוברת בטבורה של האם להוויה בוגרת כאינדיווידואל שעומד בעולם בזכות עצמו. מטרת האינדיווידואציה היא להיעשות מי שהינך במהותך. לשם כך נדרש תהליך מפותל ולעיתים כאוב של היפרדות מהאם וממשפחת המקור ויכולת להכיר ולקבל הן את ההיבטים החומריים והיצריים הן ההיבטים הגבוהים והרוחניים של העצמי. בתהליך האינדיווידואציה האדם נחשף לחלקים הלא-מודעים של אישיותו ומתוודע הן אל היבטיה האוניברסליים הן לייחודיותה.

חציו השני של ספר בראשית מוקדש ברובו לסיפור חייו של יעקב, החל מלידתו וילדותו (פרשת תולדות), שנות נעוריו (ויצא), שנות הבגרות וההורות שלו (וישלח, וישב), עד לזקנותו ומותו (מקץ, ויחי). משלושת האבות, יעקב הינו ללא ספק הדמות המורכבת והדינמית ביותר. לאורך הסיפור, ניתן לזהות תהליכי התפתחות משמעותיים, שבאים לידי ביטוי, בין היתר, בשינויים בדרך התמודדותו עם אתגרי חייו ובאופי חלומותיו וחזיונותיו. הסיפור המקראי של חייו של יעקב, על עליותיו ומורדותיו – החרדות, המשברים וההישגים – הינו סיפור פרדיגמטי לאינדיווידואציה האנושית. קבלת "שמו הגבוה", *ישראל*, פרי המאבק "עם אלהים ואנשים" (בראשית לב כט, וראה פירושנו בהמשך), מהווה האירוע המכונן של תהליך האינדיווידואציה שלו. יחד עם זה, שינוי השם אינו מהווה סוף פסוק, המציין, כביכול, מעבר למצב "מואר" באופן סופי. להיפך, גם לאחר שינוי השם, המקרא ממשיך לכנות את יעקב בשני שמותיו (בשונה, למשל, מאברהם ושרה, ששמותיהן המקוריים – אברם ושרי – אינם מוזכרים יותר), וגם סיפור חייו ממשיך לכלול תנודות רחניות משמעותיות.

במאמר הנוכחי אני מבקש לעקוב אחרי סיפור חייו של יעקב, כפי שהוא מתואר במקרא, ומתוך הישענות על פרשנויות נבחרות, ובעיקר הספר "שפת-אמת", פרי עטו של הרב יהודה לייב אלטר (1847-1905), האדמו"ר מגור השני ומגדולי הוגי תנועת החסידות. השפת-אמת, כפי שנהוג לכנות את רבי יהודה לייב, מציג פרשנות רוחנית לסיפורי המקרא המשמשים לו כאלגוריות לתהליכים נפשיים ורוחניים כלל-אנושיים, כאשר הוא מתבסס על הספרות המדרשית והקבלית שלפניו. גישה זו מתאימה במיוחד לניתוח הפסיכולוגי שאני מבקש להציע לסיפור חייו של יעקב. (הספרות התורנית עשירה בפירושים של אישיותו וחייו של יעקב, מדרך הפשט ועד לדרך הסוד, ואני לא מבקש לסתור שום פרשנות קיימת, אלא להוסיף פן פסיכולוגי אפשרי).

בהמשך אעמוד על החשיבות של סיפור חייו של יעקב/ישראל כמיתוס מכונן זהות עבור עם ישראל שנושא את שמו של "בחיר האבות" (כפי שהוא מכונה בספרות המדרשית).

2. התבוננות בסיפור חייו של יעקב

א. לידה וילדות

מראשית קיומו, ולפי המסופר אפילו מרחם אמו, חייו של יעקב מתנהלים בסימן הקנאה, התחרות והפיצול. ברחם האחים התאומים, שייקראו בהמשך יעקב ועשיו, "מתרוצצים", והאם המודאגת מתבשרת על מאבק נצחי שיתחולל בין שני בניה (בראשית כה כב-כג). שמות הילדים מבטאים את השוני המהותי בין האחים ואת הקנאה השוררת ביניהם:

ויצא הראשון אדמוני, כֹּלֹ כַּאֲדַרְתִּי שִׁיעָר, ויקראו שמו עשו. ואחרי-כֵּן יצא אחיו, וידו אֶחֶזֶת בְּעֵקֶב עֵשׂו, ויקרא שמו יעקב. (בראשית כה כה-כו)

העקב מיצג את העובדה שהקשר בין האחים אינו נרקם בסימן ה"פנים" אלא בסימן ה"אחור". עשיו איננו נתפס על ידי משפחתו כדמות שלמה, אלא במבט צר המתמקד בסממנים חיצוניים ותפלים – שעירותו וצבע השער. עקבו של עשיו, שהיה כנגד פניו של יעקב בזמן הלידה, נעשה לשמו של יעקב. ואז מסופר לנו על עימות ראשון בין שני האחים שיקבע את הטון של יחסיהם בעתיד:

ויגדלו הנערים, ויהי עשיו איש ידע ציד, איש שדה, ויעקב איש תם ישב אהלים. וַיֵּאָהֵב יצחק את עשו כי ציד בפיו ורבקה אהבת את יעקב. וַיִּזַּד יעקב נזיד ויבא עשיו מן השדה והוא עיף. ויאמר עשו אל יעקב: הלעיטני נא מן האדם האדם הזה, כי עיף אנכי – על כן קרא שמו אָדוֹם. ויאמר יעקב: מכרה כיום את בכרתך לי. ויאמר עשיו: הנה אנכי הולך למות, ולמה זה לי בכרה (...). וימכר את בכרתו ליעקב.

(שם כז-לג)

החלוקה נראית ברורה: עשיו הוא איש שדה, המחובר ליצריו ולטבע. הוא נשלט על ידי תאוותיו, נמשך למאכלים אדומים, המזכירים את צבע שערו, ומוכן לוותר על נכסיו הרחוניים תמורת סיפוק גשמי רגעי. יעקב לעומת זאת "יושב אוהלים", הוא מעדיף את הבית ונמנע מהמפגש עם הטבע. אולם מה המשמעות של האמירה, שיעקב היה "איש תם"? האם הכוונה היא שלא היה בו תחכום? לא ולא, הרי יעקב מגלה תחכום רב באופן שהוא מנצל את רעבו של אחיו כדי להשתלט על הבכורה. משמעות התמימות גם לא יכולה להיות צדיקות, הרי יעקב נוהג כאן באחיו בחוסר אדיבות בלשון המעטה. לכן נראה, שהכינוי "תמים" מבטא את העובדה, שיעקב התכחש לתחכמו וליצריו. אלה לא נתפסו על ידו כחלק מעצמיותו, אלא נדחקו אל הצל. הצל, במשנתו הפסיכולוגית של קרל גוסטב יונג, הוא מבנה נפשי שכולל את מכלול החלקים שהאדם תופס כשליליים ושהוא מתכחש אליהם. יעקב התכחש לגשמיותו ויצריותו, ואחיו הפזיז והאגרסיבי שימש כמושא נוח כדי להשליך עליו תכונות אלה. לאמתו של דבר, דווקא התנהגותו של עשיו מבטאת תמימות תהומית: פעמיים הוא נופל בפח שאחיו הצעיר טומן לו – כאן, באירוע נזיד העדשים, בו הוא מאבד את בכורתו, ובהמשך, כשיפסיד את ברכתו.

נשאלת השאלה, למה מההתחלה כל הקשר בין שני האחים נראה חסר סיכוי? למה שוררת בין יעקב ועשיו תחרות מרה, על החיים ועל המוות? במבט פסיכולוגי, התשובה טמונה ככל הנראה בהיסטוריה המשפחתית. יצחק, אביהם של יעקב ועשיו, למד משחר ילדותו שאין מקום לשני אחים במשפחה; רק אחד מבין האחים ממשיך את השושלת, והאחר יגורש. כשנתגלעו קשיים בין יצחק לבין ישמעאל אחיו, לא נעשו ניסיונות לתיווך ולפישור, אלא ישמעאל גורש עם אמו לארץ מצרים (בראשית כ ט-כא). גורלו המר של ישמעאל השאיר ללא ספק חותם בנפשו של יצחק, וכך נראה שגם הוא התמקד באחד מילדיו – עשיו – אולי מתוך כוונה שהוא ורק הוא ימשיך את השושלת:

ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו ורביקה אהבת את יעקב. (שם כה כח)

יצחק נמשך לעשיו בשל היותו איש ציד, איש אקטיבי ואגרסיבי. אפשר לפרש העדפה זו על רקע ההיסטוריה האישית של יצחק. דמותו של יצחק, כפי שהיא משתקפת במקרא, הינה של איש פאסיבי וכנוע. כשאברהם אביו עומד להעלותו לעולה, יצחק איננו מורד ואף לא מתווכח. החוויה האיומה של העקדה (ראה בראשית כ"ב), בה יצחק קשור בחוסר אונים על המזבח כשאביו עומד לשוחטו, בוודאי הותירה בו טראומה קשה, שממנה לא התאושש כל חייו. אכן חז"ל מסבירים את עיוורונו בזקנתו – עיוורון המוזכר דווקא בהקשר של המתרחש בין בניו (ראה שם כז א) – כנכות שמקורה באותו מעמד של העקדה. לפי הנרטיב המדרשי (ראה פירוש רש"י שם), בזמן העקדה דמעותיהם של מלאכי השרת נפלו

על עיניו של יצחק ופגעו בהן. לפי הבנתי, "דמעות של מלאכים" הן דמעות אותן האדם לא יכול לבכות בשעת מעשה. בכי שכזה, שנתקע בפנים בשל עוצמת הפגיעה, גורם לתגובה פוסט-טראומטית. דמעות אלה גרמו לעיוורונו של יצחק בקשר לילדיו שלו. ויתכן וזו הסיבה שיצחק, ששילם מחיר כבד על הפאסיביות שלו, נמשך לבנו החזק והאקטיבי, ומרגיש רתיעה מיעקב, בנו הצעיר, הביתי והתמים כביכול, שהזכיר לו את עצמו. לאור זאת, לא פלא שיעקב פיתח סוג של אובססיה בענין הבכורה, שסימלה עבורו את האפשרות לזכות באהבתו של אביו שנשללה ממנו.

ואכן, האירוע המכונן בתולדות הקשר של האחים התאומים היא פרשת גניבת הברכה (בראשית כז). יעקב מבקש לברך את עשיו בכורו, אך רבקה משכנעת את יעקב להתחפש לעשיו ולהשיג כך את הברכה. למרות חששו שהתרמית תתגלה ושיקולל בשל כך, יעקב נכנע לדרישתה של רבקה. כאן מתגלה לנו פן נוסף באופיו של יעקב הצעיר: תלותו באמו. אולם העבודות הגסות של שחיטת גדי העיזים והכנתו עולות על יכולותיו של יעקב העדין, וכך אמו עושה זאת במקומו. היא זו שמלבישה "את בנה הקטן" (שם כז טו) בבגדי השדה של עשיו – יעקב כלל לא יודע להתלבש בבגדים אלה. התוצאה היא תמונה אבסורדית של ילד, הרגיל להחזיק בחצאית של אמו והמדבר בלשון עדינה ורפה, עטוף בבגדי עור גבריים וגדולים על מידותיו, שנודף מהם ריח השדה. תמונה זו של חוסר אינטגרציה מגיעה לשיאה במלים הנצחיות של יצחק, הממשש את יעקב:

הקול קול יעקב והיָדִים יְדֵי עֵשָׂו! (שם כב)

יעקב הצעיר רחוק מגיבוש זהות, בין גופו ונפשו קיים פער צורם – תוכו אינו כבד. בפרשיות אלה – מכירת הבכורה וגניבת הברכות – מתבטא פן נוסף באישיותו של יעקב הצעיר: חוסר היכולת שלו לאמפתיה. יעקב אינו חומל על אחיו שמגיע רעב מהשדה, והוא אינו מוטרד מהאכזבה הקשה שהוא מסב לעשיו, המכין תבשיל לאביו בציפייה לקבלת ברכתו. אדישות מוסרית זו עומדת בניגוד גמור לאמפתיה שבה המקרא עצמו מתאר את כאבו העצום של עשיו, התמים באמת, כשהוא מגלה שברכתו נגזלה ממנו:

כְּשִׁמְעַ עֵשָׂו אֶת דְּבָרֵי אֲבִיו, וַיִּצְעַק צַעֲקָה גְדֹלָה וּמְרָה עַד מְאֹד, וַיֹּאמֶר לְאֲבִיו: בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אֲבִי!
(... הברכה אחת היא לך אבי?! ברכני גם אני אבי! – וַיִּשָּׂא עֵשָׂו קֹלוֹ וַיִּבְכֶּה. (שם כז לד-לח)

זעקת השבר של עשיו המיוסר מבטאת בעצמה רבה הן את הטרגדיה של עשיו המרומה הן את האתגר ההתפתחותי הגדול העומד בפני יעקב. אם יש רק ברכה אחת, דרך אחת, דגם אחד של הצלחה, אז נאלצים לבחור – בין תמימות לתחכום, בין אקטיביות לפאסיביות, בין יצריות לרוחניות, בין השדה לבית המדרש. מול ברירות אלה הפיתרון היחיד שעומד לרשותו של יעקב הוא הדחיקה לצל של כל מה שנתפס כלא מתאים. וכשיש

אח חלש או תמים, ניתן להשליך עליו את התכונות הלא רצויות, ואז במשפחה יש מבורך אחד ומקולל אחד. וכשכל אחד מההורים מעדיף דגם אחר, הדבר מנציח את הפיצולים והיריבות בין הילדים.

ב. חלום הסולם

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה. ויפגע במקום וילך שם כי בא השמש, ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו וישכב במקום ההוא. ויחלום והנה סלם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. והנה ה' נִצָּב עליו ויאמר: אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך. והיה זרעך כעפר הארץ, ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה, ונברכו בכך כל משפחות האדמה וזרעך. והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך והשיבתך אל האדמה הזאת, כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך. וייקץ יעקב משנתו, ויאמר: אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי! ויירא ויאמר: מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים! וישכם יעקב בבקר ויקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אתה מצבה, ויצק שמן על ראשה. ויקרא את שם המקום ההוא בית אל... (שם כח י-יט)

בעקבות גניבת הברכה וזעמו של עשיו, יעקב נאלץ לברוח מהבית בו גדל וישב מאז שנולד. לראשונה בחייו, הדברים לא מתנהלים בקלות עבורו. אין אמה שאומרת לו מה לעשות, ואין אח לתמרן ולהשליך עליו את הצל. זה "המקום" בו יעקב "פוגע" כעת – מקום הבדידות והחרדה. ירידת החשיכה תופסת אותו בלתי מוכן, והוא נאלץ לשכב על הקרקע, אבנים קשות משמשות לו ככרית. זו גם פגישתו הקרובה הראשונה עם הטבע, שנראה לו זר ובלתי צפוי. במצב זה יעקב מרגיש בודד, מאוים, ומנותק משורשיו המשפחתיים והרוחניים. ואז מופיעה בחלומו התמונה של הסולם. הסולם הוא סמל של חיבור, והוא מחבר בין שמים וארץ, בין הרוח לבין החומר. ועל הסולם ישנה *תנועה*, תנועה של מלאכים. בפן הפסיכולוגי-פרוידיאני, ניתן לראות בסולם שעולה עד לשמים סמל פאלי, ותנועת המלאכים עליו מייצגת את התעוררות האנרגיה הגברית של יעקב. דווקא בנקודת השפל הזו, בבדידות הנוראה ביותר, מתעורר ביעקב כוח הארוס. התעוררות זו לא יכלה להתרחש כל כמה ששהה בקשר סימביוטי עם אמו, אלא רק במצב של היפרדות. עזיבת המשפחה נראית ליעקב כאובדן החיים, אך לאמתו של דבר היא מציינת את התחלת חייו כגבר. בראש הסולם מופיע האל, כאילו בא לאשר שההתעוררות של הארוס הינה לרצונו. חלום זה מעיד על חרדתו של יעקב – בדומה לחרדתם של מתבגרים רבים – שההתעוררות של היצר בחטא יסודו. אולם האל מבטיח ליעקב שכוח הארוס יוביל אותו לפוריות עצומה, שזרעו יהיה כעפר הארץ ושיפרוץ לכל הכיוונים. כוחותיו הגבריים יביאו ברכה – לו, לזרעו ולסביבתו. יעקב מתבשר גם על קשרו לטבע, ל"אדמה הזאת". הוא לומד שהאדמה איננה הטריטוריה הבלעדית של אחיו, הפרא-אדם המאיים כל-כך בעיניו. כשהוא מתחיל להשיל מעצמו את תמימותו הכוזבת, יעקב מגלה שהטבע, הן הפנימי הן

החיצוני אינו אויב, אלא חלק מבריאתו של האל, חלק מהעצמי שלו. תובנה זו מכה בו, וכעת הוא רואה ב"מקום" הזה בית אלהים, ויוצק שמן על אותה אבן קשה שעליה הניח את ראשו כדי לישון.

נראה, שבבריחתו לארץ נכר יעקב הרגיש שהוא עומד לאבד ארבעה דברים: זהותו, משפחתו, אדמתו ואלוהיו. בדבריו המנחמים, האל מתייחס לארבעת האלמנטים האלה ומלמד את יעקב את כוח ההפנמה: זהותו של אדם אינה תלויה במקום גיאוגרפי, אלא היא מעוגנת בנפשו פנימה. הקשר עם הדורות הקודמים ועם האל – שמציג את עצמו דווקא כאלוהי אבותיו, ומדגיש בזאת את ההמשכיות המשפחתית והבין-דורית – הוא רוחני, לא קונקרטי. רק ההיפרדות הכואבת מהמולדת, היציאה לגלות, מלמדת את האדם את כוחו הפנימי. יעקב מתחיל להבין, שזהותו אינה דורשת את מחיצתם של הוריו ואף לא מגורים בארץ ילדותו. זהותו נבנית מתוך שורשיו הרוחניים, מתוך אינטגרציה של הגוף והרוח, וחיבור מלא לכוחותיו הרוחניים והפיזיים. אז שובו אל ה"אדמה הזאת", אל כור מחצבתו, מובטחת. וכך נפתחת לפניו האפשרות לחיים מלאים עם האלהים, המאגד את כל מאווייו, כוחותיו הגבוהים והנמוכים לכדי צרור החיים.

השפת-אמת מוסיף מימד נוסף להבנת חלום הסולם:

כי סולם זה צריך האדם להעמידו כאשר מתקן מלא קומתו. והוא הוא הסלם שגופו למטה ונשמתו מגיע השמימה ומלאכי אלקים עולים ויורדים בו (...). לכן אדם נקרא מְהַלֵךְ בכל אלה המדרגות של הסולם. (שפת-אמת, פרשת ויצא תרל"ט, ד"ה בפסוק והנה)

הסולם הינו סמל ליעקב עצמו, ויעקב מייצג את האדם בה' הידיעה. האדם "נקרא מהלך", דהיינו, הוא יצור דינמי, מתפתח. המלאכים שעולים ויורדים ממחישים את המסלול הדו-כיווני של האינדיווידואציה. אחרי כל עליה יש ירידה, וכל ירידה מכינה עליה חדשה. מה שנראה ליעקב כירידה – הגלות, החרדה, הבדידות – איננו תקלה ואף לא נסיגה התפתחותית, אלא חלק מהותי של תהליך האינדיווידואציה. אופייה הדיאלקטי של ההתפתחות האנושית היא מנכסי צאן הברזל של החשיבה החסידית:

יש הארות מזומנים ומיוחדים לכל יום ושנה. דכתיב: "וירא את האור כי טוב" (בראשית א ד) וגנזו לצדיקים (ראה בראשית רבה יב ו). פירוש, על ידי ההסתר שיש בכל יום ערב ובוקר. פירוש, שאין העולם הזה יכולה לקבל האור רק על ידי הערב, לכן כתיב מקודם ערב ואחר-כך ויהי בוקר (...). דאיתא (תלמוד בבלי ברכות יא ע"ב): "גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור" – פירוש: בכל יום מתגלה הארה המיוחדת. אחר-כך בא חושך ונגלל האור. וצריך להתחדש אור אחר להעביר החשך של יום זה, וכן לעולם. (שפת-אמת, פרשת חיי שרה תרמ"ז, ד"ה במדרש)

האור שנברא ביום הראשון של הבריאה איננו אלקטרומגנטי-חיצוני אלא אור רוחני. אור זה גנוז ונסתר, ומהאדם נדרשת עבודה עצמית לשם גילוי. כל יממה טומנת בתוכה אור

מיוחד, שגילוי מתאפשר בזכות הערב שלפני התחלת היום. הלילה איננו בגדר תקלה, אלא תנאי לאפשרות של גילוי האור של הבוקר. כשהאדם בעבודתו העצמית חושף את האור הטמון בסיטואציה מסוימת, ב"יום" מסוים בחייו, הוא נדרש לאחר מכן לשחררו ולהתמסר ללילה הבא, שעשוי להכין את האור של היום הבא. מלאך עולה לשמים וכבר צריך לרדת מלאך אחר, המביא איתו אתגר חדש. זה גילוי של יעקב, כשהוא מקיץ משנתו: ה"מקומות" בחיים אינם מחולקים בין קודש לחול, בין טהור וטמא, אלא כל מקום בו אדם שרוי הינו "בית אלהים" בכוח, שטמון בו אור ייחודי המחכה לגילוי.

ג. הבאר

וישא יעקב רגליו וילך ארצה בני-קָדָם. וירא והנה באר בשדה והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים עליה, כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים, והאבן גדולה על פי הבאר [...] ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו ואת צאן לבן אחי אמו, ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר, וישק את צאן לבן אחי אמו. וישק יעקב לרחל, וישא את קלו ויבך.
(בראשית כט א-יא)

אם הסולם מחבר את פני הקרקע לשמים, אז הבאר יוצר חיבור אל עומק האדמה. אם הסולם הוא סמל פאלי וסמל לחיבור עם הרוח, הבאר הינו סמל אוניברסאלי לנשיות ולא-מודע. בתורה אנו פוגשים את הבאר שליוותה את בני ישראל בנדודיהם במדבר בזכות דמותה של מרים דווקא (ראה על כך תלמוד בבלי מסכת תענית ט ע"א). הבאר שוכנת עמוק בבטן האדמה, והיא מלאת מים חיים, כמאגר של אנרגיה נשית, וכמקור של בינה. יציאתו של יעקב מבית הוריו, מביאה עמה התעוררות הארוס במלוא תפארתו, הן על צד הגברי, המיוצג על ידי הסולם, והן על הצד הנשי, המסומל על ידי הבאר. אמנם "האבן גדולה על פי הבאר", יש מחסומים המונעים ממי הבאר לזרום, אך בזכות המפגש עם רחל, יעקב מוצא את הכוח לגולל את האבן. המים מתחילים לזרום – מי הבאר, ומי הדמעות: "וישק את צאן לבן אחי אמו, וישק יעקב לרחל, וישא את קלו ויבך". "וישק, וישק וישא" – שלושה פועלים דומים המציינים את שחרור החסימה. גם כאן מודגשת ההשתייכות המשפחתית, שכה חשובה לו: "רחל בת לבן אחי אמו ואת צאן לבן אחי אמו..." יעקב מתאהב בבת דודתו, ובהמשך הוא עובד עבורה שבע שנים כרועה צאן בשרות דודו. ההתחברות אל הטבע מושלמת, וההתמדה והנחישות, שלא ראינו אצל יעקב עד כה, הן בוודאי עדות נוספת להבשלתו והתבגרותו.

בשלב זה המרמה חוזרת לחייו של יעקב, רק שהפעם הוא עצמו משמש בתפקיד הקרבן. במקום לקבל את רחל כרעה, כפי שסוכם, יעקב מגלה שהוא נישא ללאה. יעקב מזדעק נוכח העוול שנעשה לו:

ויאמר (יעקב) אל לבן: מה זאת עשית לי, הלא ברחל עבדתי עמך ולמה רמיתני! ויאמר לבן: לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה.
(בראשית כט כה-כו)

יש כאן שני רמזים עבים לסגירת המעגל שנפתח עם הפגיעה של יעקב בעשיו. מילותיו הכואבות של יעקב ללבן "למה רמיתני" מהדהדות את דברי אביו לעשיו "בא אחיך במרמה ויקח ברכתך" (כז, לה). יש כאן יותר מצדק פואטי. יעקב נעשה קרבן של אופן פעולה בו נהג בעשיו, ועל ידי כך הוא מתוודע באופן חווייתי לכאב שהוא הסב לו. הרמז השני טמון בדבריו הציניים של לבן המזכירים ליעקב את חטאיו שבאו על חשבון אחיו הבכור: אתה אמנם פגעת באחייך הבכור, אך "במקומנו" אנו שומרים על זכות הבכורה של האחות הגדולה. בעקבות זה יעקב לוקח על עצמו לעבוד שבע שנים נוספות עבור רחל. תיקון זה של העוול שהוא גרם לאחיו מזכה את יעקב בסופו של דבר להתחתן עם אהובת לבו. יחד עם זה, קללת הפיצול ממשיכה ללוות את יעקב בחייו המשפחתיים. נשותיו חיות ביריבות קשה ביניהן, וקנאת האחים בין בניו מביאה לתוצאות טראגיות. מסתבר שהדרך לאינדיווידואציה ארוכה. הקושי מתחיל מיד עם נישואיו לרחל: רחל הינה עקרה – הבאר, מקור האנרגיה הנשית, נסתמה שוב. רחל המיוסרת פותחת את כאבה בפני יעקב:

ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחיה, ותאמר אל יעקב: הבה לי בנים (רש"י: וכי כך עשה אביך לאמך [דהיינו יצחק עבור רבקה], והלא התפלל עליה!), ואם אין מתה אנכי! ויחר אף יעקב ברחל ואמר: התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן! (רש"י: את אומרת שאעשה כאבא, אני איני כאבא! אבא לא היו לו בנים, אני יש לי בנים. ממך מנע, ולא ממני!)
(בראשית ל א ורש"י במקום)

יעקב אינו מסוגל להבין את כאבה של רחל, ובמקום להשתתף בצערה ולסייע לה בכל כוחו, הוא מתמלא כעס עליה ועוסק באפולוגטיקה. לפי פירושו של רש"י, יעקב, שזכה לבנים מאת לאה, כלל לא מסוגל להזדהות עם כאבה של רחל, ואפילו לא פונה בתחינה לבורא עולם שיפתח את רחמה. ולדברי המדרש, כנגד חוסר אמפתיה זו הקב"ה מזדעק בכבודו ובעצמו:

אמר לו הקב"ה: כך, עונים את המעיקות?! חיידך, שבניך עתידים לעמוד לפני בנה!
(בראשית רבה ל ז)

שוב המנגנונים הלא מודעים של ההעברה הבין-דורית של פגיעות וטראומות לא מעובדות פועלים את פעולתם: אטימות הלב של יעקב אבינו כלפי רעייתו עתידה להשתחזר, לפי הבנת חז"ל, ביחס המתנכר והקשוח של שליט מצרים הכל-יכול – הלא הוא יוסף בן רחל – כלפי בני יעקב הגדולים.

ד. מלאכי מחניים

לאחר עשרים שנות עבודה, יעקב מחליט להביא לסוף ניצולו על ידי לבן. אמנם הוא עושה זאת שוב בעזרת תרמית – מין מניפולציה גנטית של הצאן (שם לא-מג) – אך לעומת גניבת הברכה מעשיו, אנו עדים לשני שינויים משמעותיים: אחת, יעקב משיב לעצמו מה ששייך לו בדיון, דהיינו, השכר על עשרים שנות עבודה מפרכת. שנית, הוא פועל מתוך יוזמה משלו, מצדיק את מעשיו ולוקח אחריות עליהם. לבסוף, הוא מתעמת עם לבן ומשאיר אחריו שולחן נקי (ראה בראשית לא לו-מב). ואז, כמו בצעירותו, על הגבול של ארץ כנען, יש לו חזיון של מלאכים:

ויעקב הלך לדרכו, ויפגעו בו מלאכי אלהים. ויאמר יעקב כאשר ראם: מחנה אלהים זה! – ויקרא שם המקום ההוא 'מחנים'. וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו... (שם לב ב-ד)

פסקה מקראית זו נראית על פניה סתומה. מה היא באה להוסיף במקום הזה, בין פרידתו של יעקב מלבן לבין המפגש המחודש עם אחיו? כך נאמר על כך במדרש:

מהו "מחניים"? שתי מחנות. שבשעה שהלך יעקב לארם נהרים היו מלאכי ארץ ישראל משמרים אותו ומלווין אותו עד ארץ ישראל. כשהרגישו מלאכי ארץ ישראל שיעקב בא, יצאו לקראתו להתלוות לו, שנאמר: "ויפגעו בו מלאכי אלהים." התחילו שתי מחנות עומדים אצל יעקב, שנאמר 'מחנים'. מה עשה? שלח מהן בשליחותו... (מדרש תנחומא וישלח ג')

בהקשר זה מעיר השפת-אמת:

וזוהר הקדוש: "מלאכיו יצוה לך לשמרך" – פירוש: על יצר הטוב ויצר הרע. כי כל רצון פנימי הוא נקודה חיות מה' יתברך שנשתלח בעולם הזה לכוונה מיוחדת ונקרא מלאך. ויש מלאכי חוץ לארץ וארץ ישראל, כמו שכתבו חז"ל... (שפת-אמת, פרשת וישלח תרל"ב, ד"ה שם ישראל)

והנה דבריו הנפלאים של ספר הזוהר עצמו:

רבי יהודה פתח: "כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך" (תהילים צא, יא). מקרא זה ביארו החברים: שהרי בשעה שהאדם בא לעולם, מיד נזדמן עמו יצר הרע (...) ויצר הרע הזה אינו סר מן האדם מיום שנולד לעולם, ויצר הטוב בא לאדם ביום שבא להיטהר. ומתי בא האדם להיטהר, כאשר הוא בן י"ג שנים, אז נזדווג האדם בשניהם, אחד מימין ואחד משמאל, יצר טוב לימין ויצר רע לשמאל. ואלו הם שני מלאכים ממונים ממש, והם נמצאים תמיד עם האדם. כשבא האדם להיטהר, יצר הרע ההוא נכנע לפניו ושולט הימין על השמאל, ושניהם מזדווגים לשמור לו לאדם בכל דרכיו מה שהוא עושה, זה שכתוב: "כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך"...

(זוהר וישלח, ח"א קסה ע"ב, בתרגום לעברית)

המלאכים הם, כלשון השפת-אמת, רצונות פנימיים, ואלה נשלחים לאדם על ידי האל לכוונה מיוחדת. בלשון פסיכולוגית אפשר לומר, שמלאכים הם ביטויים של העצמי. לדברי הזוהר, "מלאכי חוץ לארץ" מייצגים את היצר הרע, ו"מלאכי ארץ ישראל" את יצר הטוב, ועל כוחות אלה "להזדווג" ולפעול יחד. שני מחנות המלאכים מסמלים, אם כן, את כוחותיו הגבוהים והנמוכים של האדם. יעקב אינו מפנה עורף לכוחות אלה, אלא מזהה אותם כמלאכים, כשליחי האל, המקדמים אותו במסעו הרוחני. אמנם הוא מזהה שיש כאן שני מחנות, אך הוא תופס את האחדות הבסיסית של כל כוחות הנפש: "מחנה אלהים זה!" אף כוח לא נשאר בחוץ, מושלך אל קרן זוית (הצל) או על הזולת, אלא הכל יחד נתפס כחלק מהעצמי, כמתנת אלהים. יעקב לומד להכיר בכוחות השונים הפועלים בקרבו – החיבור לטבע ולאחרים, אהבת אישה ואהבה עצמית, שאיפה לצדק ויכולתו לפעול ברמייה – ולקבלם יחד כחלק מנשמתו. עליהם יחד נאמר בפרק תהילים: "כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך." כשהם באינטגרציה, כוחות אלה שומרים על האדם בדרכו. העמדה האינטגרטיבית הזאת מאפיינת, על-פי ספר הזוהר והשפת-אמת בעקבותיו, את מעשה שליחת המלאכים ממחניים. יעקב מתכוון לפגוש את עשיו מתוך נוכחות נפשית ורוחנית מלאה, מתוך התמודדות הן עם האהבה הן עם השנאה שהוא רוחש לאחיו. יעקב לא רק במגע עם "מלאכיו", אלא יודע גם לשלחם, לנתבם אל המרחב הבין-אישי. האינטגרציה של "מחניים" מכינה את יעקב למפגש הקשה מכולם עבורו, המפגש המחודש עם אחיו, המעורר בו חרדה עצומה. לראשונה בחייו הוא יצטרך להביט בפניו האמיתיות של אחיו, ללא עיוותים וללא רמייה. לשם כך הוא שולח לו את "מלאכיו".

אולם בכך לא נסתיימו התלאות. יעקב שומע שעשיו מתקרב אליו עם 400 איש, וחושש שמא אחיו בא לסגור איתו את החשבון של גניבת הברכה – והוא נסוג לאחור:

ויירא יעקב מאד ויִצָר לו, ויחַץ את העם אשר איתו [...] לשני מחנות. (בראשית לב ח)

יעקב נבהל ונסוג אחורה. מ"מחנה אלהים" אחד הוא נסוג לפיצול ל"שני מחנות". במצב של בהלה, הנפש נוטה לשוב לדפוסים הישנים, והאינטגרציה נשברת.

ויירא יעקב – שמא ייהרג, ויצר לו – אם הוא יהרוג את אחרים. (רש"י שם)

שוב אנו עדים לבלבול של יעקב בין תוקפנותו שלו לבין זו של אחיו. דמותו של עשיו, אותו כבר לא פגש מזה עשרים שנה, מצטיירת לו שוב כבבואה של יצריו ופחדיו. בלילה הפחד מכריע את יעקב סופית והוא מחליט לברוח ולהימנע מהפגישה עם אחיו. אולם הפעם הבריחה כבר איננה אפשרית.

ה. המאבק ביבוק וקבלת השם "ישראל"

ויקם בלילה הוא ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו ואת אחד עשר ילדיו, ויעבור את מעבר יבֶק. ויקחם ויעבֶרם את הנחל, ויעבֶר את אשר לו. ויִתֵר יעקב לבדו ויֵאָבֵק איש עמו עד עלות השחר. וירא כי לא יכול לו, ויגע בכף ירכו ותִקַע כף ירך יעקב בהאבקו עמו. ויאמר: שלחני, כי עלה השחר! ויאמר: לא אשלחך כי אם ברכתני. ויאמר: מה שמך? ויאמר: יעקב. ויאמר: לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל, כי שָׁרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וְתוֹכַל. (בראשית לב כג-כט)

זהו אירוע מכונן לא רק בחייו של יעקב, אלא עבור עם ישראל לדורותיו. האירוע מתרחש במקום מסתורי, "מעבר יבוק", שם המעורר קונוטציות של מאבק, מעבר, טרנספורמציה, ומוות (שימו לב לשימוש החוזר בשורש עבר: "ויעבור את מעבר יבֶק. ויקחם ויעבֶרם את הנחל, ויעבֶר את אשר לו..."). בהתרחשות זו יעקב נמצא לבד לגמרי. "ויעבֶר את אשר לו, ויוותר יעקב לבדו". את המעברים הקיומיים המכריעים האדם צריך לעבור לבדו.

מי הוא האיש שנאבק עם יעקב? ידועים דברי רש"י, בשם המדרש (בראשית רבה עז ג), שמדובר ב"שרו (או מלאכו) של עשיו". בלשון פסיכולוגית אפשר לתרגם זאת כייצוג של עשיו בנפשו של יעקב. לקראת המפגש החיצוני עם אחיו, יעקב פוגש את "העשיו שבתוכו", עם כל האימה הכרוכה בכך. הוא מתנסה שוב בקנאה, בגעגוע, בפחד. חז"ל הסבירו שמאבק זה "העלה את אבק מרגלותם עד לכסא הכבוד" (תלמוד חולין צא). העימות נוגע לעסקי החומר והרוח וכולל את כל רובדי הסולם, מהנמוך ועד לגבוה ביותר. לדברי הרשב"ם, נכדו של רש"י, יעקב התכוון לברוח יחד עם משפחתו ולהימנע מהעימות עם אחיו, אך מלאכו של עשיו בא למנוע זאת ממנו. במילים אחרות, משהו בתוך נפשו לא מרשה ליעקב להימנע מההתמודדות הגדולה עם אחיו ועם מה שהוא מייצג עבורו. יעקב נאלץ להיאבק, לילה שלם, עם חרדותיו הקשות ביותר. לבסוף, יעקב מנצח במאבק – אם כי הוא נפגע. וכך מסביר הרשב"ם:

ומה שלקה יעקב ונצלע, לפי שהקב"ה הבטיחו והוא היה בורח. וכן מצינו בכל ההולכים בדרך שלא ברצון הקב"ה או ממאנים ללכת – שנענשו. (רשב"ם על בראשית לב כט)

כששעת ההתמודדות מגיעה, האדם כבר אינו רשאי להתחמק, ואם הוא מנסה לברוח, יש לכך מחיר. במאבק זה מדובר שוב ב"בפגיעה", במפגש בעל עוצמה, שבו אין מנצח ואין מפסיד, אך ישנם פצועים.

לבסוף המלאך מבקש להשתחרר, אך יעקב מבקש את ברכתו. והשאלה נשאלת, ממתי מבקשים ברכה מהאויב?! והתשובה היא: בשעה שמבינים שהאויב אינו חיצוני, אלא בבואה של החרדות הפנימיות, ושלאמתו של דבר הוא יכול להיות מקור של ברכה. ואם "שרו של עשיו" מייצג את הצל, אז היכולת לראות בצל חלק אינטגרלי של עצמך, מקור לאנרגיה ויצירה הינה אכן ברכה וציון דרך מכריע באינדיווידואציה: כל כוחות הנפש, גם

האפלים שבהם, נעשים למקור של ברכה. וכך, בסוף המאבק, מקבל יעקב את שמו הגבוה – ישראל. כידוע, התורה מייחסת משמעות רבה לשמות, ונתינת שם – לאדם או למקום – מציין אירוע מכונן בחיי המעורבים. "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל!" "ישראל" – זה האדם המחפש להתעלות ולחבור לעצמי הגבוה שלו; "אלהים" – אלה הכוחות הפנימיים המהלכים עלינו אימים, ה"שדים"; "אנשים" – זה האחר, המעורר בנו בו-זמנית כמיהה ורתיעה. ניתן לקרוא את השם הגבוה גם כ"ישר-אל", כלומר החיבור אל האל ולעצמי נעשה ישר, ולא עקיף ופתלתל.

כש"שרו של עשיו" נעשה חלק אינטגרלי של נפשו, יעקב מסוגל לפגוש סוף-סוף את אחיו, ללא עיוותים והשלכות. לקראת המפגש, הוא מתעקש להעניק לעשיו מתנות, אותן הוא מכנה ברכה (בראשית לג לא), כאילו כדי לכפר על גזילת הברכה בילדותם. וכך מתואר רגע המפגש ביניהם:

וירץ עשו לקראתו, ויחבקהו, ויפל על צוארו וישקהו, ויבכו. (שם ד)

יעקב כל כך פחד מנקמתו של עשיו, והנה זה בא ומרעיף עליו אהבה! אולם גם כעת – כך עולה מהתיאור המקראי כולו בברור – יעקב איננו בא בלב שלם להיפגש עם אחיו. הוא מגיע בחרדות, התלבטויות והפעלת תכסיסים. לעומתו, עשיו נותר בתמימותו שאפיינה אותו בצעירותו, פוגש את אחיו מתוך סלחנות, אהבת אחים ומה שנראה כרצון אמיתי לפיוס (שם לג א-יח). עשיו גם מפציר ביעקב לחבור אליו להר שער, אך יעקב מסרב ובוחר להתפצל שוב מאחיו (שם יב-יז).

1. פרשת דינה

מכאן והלאה מתחילה מה שנראה כתקופה של סטגנציה בחייו של יעקב. דינה, בתו היחידה, נאנסת ונשבית על ידי חמור בן שכם. חוסר המעש של יעקב פותח דלת לפעולה אלימה של בניו שמעון ולוי. לאחר שאלה הורגים את כל בני שכם ובוזזים את העיר, יעקב מסתפק בתגובה לקונית, המעוררת את מחאת בניו:

ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי: עכרתם אתי להבאישני בישוב הארץ בכנעני ובפרזי, ואני מְתִי מספר, ונאספו עלי וקכוני ונשמדתי אני וביתי. ויאמרו: הכזונה יַעֲשֶׂה את אחותנו? !
(שם לד ל-לא)

יעקב חושש מתגובתם של השבטים האחרים באזור. גערתו בבניו תועלתנית, ללא שום התייחסות מוסרית למעשיהם. לזעקתם "הכזונה יעשה את אחותנו", הוא כלל לא מתייחס. מגמה זו של הסטגנציה מתחזקת לאחר מותה הטראגי של אשתו האהובה רחל תוך כדי

לידה (שם לה, יט). כמו-כן, יעקב כלל לא מגיב למעשה של בנו בכורו ראובן המחליף את מצעיו (ראה שם כב). פאסיביות זו של יעקב מביאה לתוצאות הרות גורל בפרשת חיו הגדולה הבאה, הלוא היא פרשת מכירת יוסף.

ז. מכירת יוסף

וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקנים הוא לו, ועשה לו כְּתָנֶת פְּסִים. ויראו אחיו כי אתו אהב אביהם מכל אחיו, וישנאו אתו ולא יכלו דברו לשלם.
(שם לז ג-ד)

יעקב היה הילד המועדף של אמו, מה שהוביל לעימות עם אחיו וליציאתו לגלות. ביחסיו עם צאצאיו הוא משחזר דפוס זה. הוא לא רק מעדיף את יוסף בלבד, אלא מפגין זאת בגלוי ובחוסר רגישות. אולי יש בכותונת הפסים גם הד לבגדי גדי העיזים של עשיו, שסימלו את גבריותו והעדפתו בעיני יצחק. בכל מקרה, בהתנהגותו יעקב גוזר למעשה על יוסף את אותו הגורל המר שממנו הוא סבל: שנאת אחים וגירוש מהבית. למרות שיעקב יודע כמה שבניו שונאים את יוסף, הוא שולח אותו לדרוש בשלומם כשהם רועים את הצאן (שם לז יד). קשה להבין התנהגות זו של יעקב, אלא אם כן מניחים את פעולתם של כוחות לא-מודעים עוצמתיים שדוחפים אותו לשחזר את עברו.

מכאן והלאה היוזמה עוברת לדור הבא. אחי יוסף מוכרים את אחיהם למצרים, ויעקב שוקע אל תוך אבל עמוק (שם לז לד-לה). העדשה עוברת להתמקד בבני יעקב – בסיפור יהודה ותמר (פרק לח) ובעיקר בקורותיו של יוסף במצרים (פרק לט). הפעם הבאה שאנו שומעים על יעקב היא כעשרים שנה לאחר מכן, בזמן הבצורת הפוקדת את האזור. יוסף, אותו יעקב חושב למת, עלה לגדולה במצרים ונעשה משנה למלך. בזכות תושייתו הוא מכלכל לא רק את תושבי מצרים, אלא גם את תושבי האזור כולו. יעקב מבקש מבניו שירדו למצרים לשבור אוכל. הוא מנסה לשמור על בנימין – בן זקוניו, היחיד שנשאר לו מאשתו האהובה רחל. אותו הוא לא שולח עם האחים, "כי אמר פן יקראנו אסון" (בראשית מב ד). האחים יורדים למצרים, ויוסף, המזהה את אחיו, מאשים אותם בריגול, אוסר את שמעון בבית הסוהר, ודורש מהם לחזור אליו עם בנימין. כשראובן מוסר ליעקב את דרישה זו, יעקב מזדעק:

ויאמר: לא ירד בני עמכם, כי אחיו מת והוא לבדו נשאר, וקַרְאָהוּ אֶסֶן בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָהּ, וְהוֹרַדְתֶּם אֶת שְׂיִבְתִּי בִּיגוֹן שְׂאוּלָה!
(שם מב לח)

דברים אלה מבטאים את הדיכאון והייאוש בהם שרוי יעקב בשנים אלה. החוט האחרון המקשר אותו לחיים הינו בנימין, הבן שנשאר לו מאשתו האהובה רחל. אולם הדרמה

מתגלגלת הלאה, ויעקב נאלץ לשלוח גם את בנימין למצרים. בעקבות כך הוא מתבשר שיוסף חי. בשמוע יעקב את הבשורה, חוזרת אליו החיות:

ותחי רוח יעקב אביהם, ויאמר ישראל: רב עוד יוסף בני חי, אלכה ואראנו בטרם אמות!
(שם מה כז-כח)

לראשונה מאז היעלמותו של יוסף, התורה מכנה את יעקב שוב בשם ישראל, סמל להחייאת הרוח האלוהית בקרבו. וכך, על גבול עזיבתו את ארץ הקודש, מתגלה לו האלהים במראה הלילה, כמו אז בצעירותו, כשברח מאחיו עשיו, ומבטיח לו שלא יעזוב אותו ברדתו אל גלות מצרים (שם מו ד). אולם המקרא לא משאיר לנו ספק לגבי עייפותו של יעקב מהחיים. כשהוא פוגש את יוסף, הוא אומר:

אמותה הפעם, אחרי ראותי את פניך, כי עודך חי!
(שם מו, ל)

בעשרים שנה האחרונות יעקב היה חי במוות רוחני. כעת, לאחר שמחת המפגש המחודש עם יוסף, הוא מוכן למות גם פיזית. דברים קשים עוד יותר הוא אומר בפוגשו את פרעה:

ויבא יוסף את יעקב אביו ויעמדהו לפני פרעה, ויברך יעקב את פרעה. ויאמר פרעה אל יעקב: כמה ימי שני חייך? ויאמר יעקב אל פרעה: ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, מעט ורעים היו ימי שני חיי ולא השיגו את ימי שני חיי אבתי בימי מגוריהם...
(שם מז ח-ט)

יעקב זקן וחלש, יוסף "מביאו" "ומעמידו" לפני המלך. בדיווחו אל פרעה הוא נותן סיכום עגום לחייו. אמנם "שני מגוריו" עלי אדמות היו רבים, אך "ימי שני חיי" – הימים שהיו מלאים בחיים רגשיים ורוחניים – היו מעטים ורעים. זהו סיכום חייו של יעקב מנקודת ראותו הסובייקטיבית. אולם אין זה סוף פסוק. נראה שדווקא בשנותיו האחרונות בארץ נכר, יעקב משלים מעגל וחיותו שבה אליו.

ח. השנים האחרונות

חיותו של יעקב בגלות נותנת את שמה אל הפרשה האחרונה של ספר בראשית, שחותמת את חייו של יעקב בעולם הזה – פרשת ויחי.

ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה, ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה. ויקרבו ימי ישראל למות...
(שם כח-כט)

המפרשים שמו לב לפרדוקס, שהפרשה המספרת לנו על מותו הפיזי של יעקב מתחילה במילה "ויחי". אמנם ימיו קרבים למות, אך שבה אליו רוח אלהים, ודווקא לקראת מותו הפיזי הוא מכונה שוב ישראל. התורה לא מספרת לנו מה אירע ליעקב ב-17 שנה האלה, אך נראה שמהו בו קם לתחייה. הרד"ק מזכיר לנו שיוסף היה בן 17 כשנמכר למצרים:

כמו שהיה יוסף בחיק יעקב שבע עשרה שנה, כן היה יעקב [בחיק יוסף] שבע עשרה שנה.
(רד"ק על בראשית מז כח)

בשנים האלה, בקרבתו אל בנו האהוב, יעקב נעשה כביכול כקטן שנולד, שגדל ומתפתח. לדברי הזוהר (בראשית רטז), השנים במצרים היו שנים טובות של השראת השכינה על יעקב. גם השפת-אמת עומד על כך, שדווקא בשנים אלה בגלות, יעקב חזר לחיים. וכך, כשיעקב מתקרב למותו, הוא נראה במקום שלם ושלו. הדבר ניכר בשני מעמדים בהם הוא מברך את צאצאיו. ראשית-כל יעקב מברך את נכדיו, בניו של יוסף:

וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים – והוא הצעיר – ואת שמאלו על ראש מנשה, שכל את ידיו, כי מנשה הבכור (...). ויברכם ביום ההוא לאמור: כך יברך ישראל לאמר: ישמך אלהים כאפרים וכמנשה... (בראשית מח יד-כ)

במבט ראשון ניתן לחשוב שיעקב שב ומסתבך בהעדפת בן אחד על השני. אך קריאה קרובה מגלה שהפעם הוא בוחר בדרך האינטגרציה. אמנם הוא רואה שגם במקרה זה האח הקטן עולה בסגולותיו הרוחניות על האח הבכור (שם יט), אך הוא אינו מזיז את הבכור, מנשה, מימינו – המקום ששמור לבכור, אלא משכל את ידיו בתנוחת שילוב המייצגת את האינטגרציה. שכול זה מבטא את שכלו (ראה רש"י שם), את חכמת החיים אותה רכש לאורך תלאות חייו. בתנוחת ידיו זו הוא כביכול מחבק את שני נכדיו, שניהם אהובים ומקרובים על אף ההבדלים. בדין ברכת "ישמך אלהים כאפרים וכמנשה" נעשתה לאב טיפוס של ברכת הבנים בעם ישראל עד לעצם היום הזה. היא מבטאת את היכולת לראות כל ילד לפי אופיו וסגולותיו, תוך כדי שילוב הכוחות לכדי אחדות משפחתית (פרשנות זו לשיכול ידיו של יעקב שמעתי מחברי היקר, הרב מיכאל גולדברגר זצ"ל).

בברכה ליוסף ובניו, יעקב מודה לאלוהיו ומזכיר את התפקיד המרכזי של המלאכים בחייו:

ויברך את יוסף ויאמר: האלהים אשר התהלכו לפניו אברהם ויצחק, האלהים הרעה אתי מעודי עד היום הזה. המלאך הגאֵל אתי מכל רע יברך את הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבתי אברהם ויצחק וידגו לרב בקרב הארץ. (שם מח יד-טז)

נעלמה הפסימית, ההרגשה של בזבז חיים לריק. יעקב מבטא חיבור אינטימי לאלהים, ומגלה במבט לאחור, שהאל הנחה אותו משחר ילדותו ועד לזקנתו כמו רועה נאמן ששומר על צאנו. כל החיים נראים לו כעת כהליך הדרגתי ודיאלקטי של הגשמה עצמית. בנשמתו הוא מרגיש כעת מחובר לאבותיו אברהם ויצחק. הוא מבטא השלמה עם חייו, עם הטוב והרע שבהם. "המלאך" (סך כוחותיו הרוחניים) לא מנע ממנו כאב וסבל, אך הוא "גואל אותו מכל רע", סייע לו בהתמודדות והציל אותו ממוות רוחני בעודו בחיים. נעלם הפיצול. אין כאן ריבוי מלאכים, ואף לא שני מחנות, אלא כל כוחותיו הרוחניים מסתכמים במלאך אחד.

מגמה דומה אנו רואים בברכתו של יעקב לשאר בניו. יעקב, שעיניו הפיזיות "כבדו מזקן" (שם מח י), מגלה חדות ראייה רוחנית, ראייה שחודרת לעומק וללא משוא פנים לנפשו של כל אחד ואחד מבניו. כעת הוא נזף בראובן על שהחליף את מצעיו (שם מט ד), והפעם שיפוטו המוסרי של הטבח שערכו שניים מבניו באנשי שכם חד כתער:

שמעון ולוי אחים כלי חמס מְכַרְתֵּיהֶם. בְּסֹדֶם אֵל תְּבֹא נַפְשִׁי, בְּקִהְלִם אֵל תִּחַד כְּבֹדִי, כִּי בִּאֶפֶס הִרְגוּ אִישׁ (רש"י: אלו חמור ואנשי שכם) וּבְרַצְנָם עִקְרוּ שׁוֹר (רש"י: רצו לעקור את יוסף שנקרא שור – דברים לג, יז). אֲרוּר אֶפֶס כִּי עָז וְעָבְרַתֶּם כִּי קִשְׁתֶּה, אֲחַלְקֶם בֵּיעֶקֶב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל.
(שם מט ו-ז)

הפעם יעקב הולך הרבה מעבר לברכות. הוא רואה כל אחד מבניו באופן אישי ונותן לו משוב מדויק. ברכתו של יעקב מסתיימת במילים נרגשות:

כֹּל אֱלֹהֵי שְׁבֹטֵי יִשְׂרָאֵל, שְׁנַיִם עֶשֶׂר, וְזֹאת אֲשֶׁר דָּבַר לָהֶם אֲבִיהֶם, וַיְבָרַךְ אוֹתָם, אִישׁ כְּבִרְכָתוֹ בָּרַךְ אוֹתָם! (שם מט כח)

כל אלה הם בניו של ישראל. אין כבר אהובים ושנואים, אין מי לגרש, אין על מי לוותר. דבריו המסכמים מבטאים את השלמות הרוחנית של יעקב בסוף חייו, לאחר כל הטלטלות, המאבקים, ההצלחות והכישלונות, היריבויות והאהבות, הפחדים והאבדנים. הכל נכלל ביכולת שלו לראות מציאות פנימית וחיצונית מורכבת, כל כוחותיו מתועלות למערכת יחסים אישית עם כל בן ובן. יעקב מסיים את חייו באינטגרציה נפשית ורוחנית, עם "מלאך" אחד – והוא מת בהשלמה. הרופאים המצריים חונטים את גופו, והוא נקבר בסופו של דבר במערת המכפלה שבחברון, לצד אבותיו ואימותיו. אולם חז"ל מעידים עליו: "יעקב אבינו לא מת", ובגמרא מעירים על כך (תלמוד תענית ה, ב): "מה זרעו בחיים, אף הוא בחיים".

3. מיתוס מקראי של אינדיווידואציה

במסורת היהודית יעקב מייצג, כאמור, את האדם באשר הוא. כך נאמר עליו (זוהר ח"א ע"ב), שדיוקנו חקוק בכיסא הכבוד, כנציגו של המין האנושי בעליונים. מסיפור חייו עולה תהליך אינדיווידואציה דיאלקטי ורב תהפוכות. לאורך כל חייו, וגם לאחר קבלת שמו הגבוה, יעקב מתנסה בקשיים, חרדות ומשברים. כדוגמת תנועת המלאכים מעלה ומטה בחלום הסולם, כך בתהליך האינדיווידואציה יש עליות ומורדות. יעקב מתחיל את דרכו בתמימות, המבוססת בעיקר על הכחשה. יצריו – המכונים בספר הזוהר והשפת-אמת, על סמך ההתרחשות במחניים, "מלאכי חוץ לארץ" – אינם עומדים לרשותו לצורך יצירה ופרייה, אלא מוכחשים וחבויים בצל. מתוך ניכור-עצמי זה, יעקב מרמה את אביו ואת אחיו – ובראש ובראשונה את עצמו. חוסר האינטגרציה של יעקב בשלב זה מבוטא היטב בדברי אביו: "הקול קול יעקב והידיים ידי עשיו". יעקב משליך את צלו על אחיו התאום ואף מעודד אותו, בהליך שמכונה בפסיכואנליזה "הזדהות השלכתית", לנהוג בהתאם לציפיותיו השליליות. בשלב זה בחייו נראה, שיעקב מונע על ידי קנאה ורצון נרקסיסטי לגבור על אחיו ולהשתלט על נכסיו הגשמיים והרוחניים. יצריותו של עשיו מרתיעה אותו. לנגד עיניו העקב של עשיו, המזכיר לו את העובדה המרגיזה שאחיו נולד לפניו. העקב מייצג תפיסה צרה וחלקית של הזולת, הוא הנקודה הרחוקה ביותר מהפנים, המייצגות את פנימיותו ושלמותו של האדם. תפיסה מצומצמת זו לא מאפשרת ליעקב לחוש חמלה כלפי אחיו, ובהמשך גם לא כלפי נשותיו – רחל העקרה ולאה השנואה. מאוחר יותר בחייו, יעקב משחזר דפוסי הילדות שלו כהורה, כשהוא מעדיף במופגן את בנו יוסף על שאר אחיו ומצית את אש הקנאה גם בדור הבא. אולם כמה חוויות מפתח מביאות לשינוי הדרגתי. הראשונה היא הפרידה החפוזה מהוריו שנכפית עליו. כשהוא מוצא את עצמו בבדידות בטבע הפראי והלא מוכר, הוא נאלץ להתמודד לראשונה עם עצמו, בלי הישענות על בני משפחתו. חלום הסולם והמפגש עם רחל ליד הבאר הם חוויות מפתח המחברות אותו לכוח הארוס שבו, על צדדיו הגבריים והנשיים. גם שנות הגלות הקשות אצל לבן מצמיחות אצל יעקב התרחבות רגשית ויכולת התמודדות עם לחצים, והוא לומד לעמוד מול עצמו ומול לבן כאחד. בהדרגה הוא לומד לקבל את כל "המלאכים", את כוחותיו הפנימיים הגבוהים והנמוכים, כחלק מהעצמי שלו. ובשובו לארץ, באותו לילה בודד ומבעית במעבר היבוק, יעקב נאלץ להיאבק עם צלו – המיוצג על ידי "האיש", המלאך שידוע כשרו של עשיו. מאבק זה מזכה אותו בשמו הגבוה, ישראל, סמל לזהות הרוחנית השלמה. אולם לאחר חוויה זו והמפגש המחודש עם אחיו בעקבותיה, באות שנים של סטגנציה ודיכאון. שנות האבל הכואבות על יוסף הינן בגדר לילה לפני השחר. בהדרגה וביתר שאת בסוף חייו, יעקב יוצר מגע מחודש עם כוחותיו הפנימיים, הגבוהים והנמוכים, הגבריים והנשיים. יעקב זוכה לאהוב ולהעמיד צאצאים רבים, כפי שהתבשר בצעירותו במראה החלום.

ה"מלאכים" הרבים שהוא פוגש בחייו מצטמצמים במחניים לכדי שני מחנות, ומתאחדים לבסוף לכדי "מלאך גואל" אחד. ככל שזירת המאבקים עוברת יותר פנימה, כך יחסיו עם הסביבה נעשים בוגרים ורגועים יותר. לפני מותו הוא מסוגל להתייחס לכל אחד מילדיו באופן אישי ולברכו בברכה המיוחדת לו. בכך הוא מתקן את העוול שנגרם לו ולעשיו, שנאלצו להתחרות על ברכה אחת. יתרה מכך. אפשר להסתכל על צאצאיו של אדם כהתגלמות של פנים שונות, מודעות ולא מודעות, של אישיותו. הקושי של הורה לקבל את אחד מילדיו מבטא במקרים רבים את האי-יכולת לקבל פן מסוים באישיותו-שלו שילד זה מייצג עבורו. כך יתכן לומר שעבור יעקב, יוסף מייצג את הצד הילדותי, התחרותי והנרקיסיסטי, יהודה הצד החזק והכריזמטי, שמעון ולוי הצד התוקפני-פעיל, ראובן התוקפני-פאסיבי וכן הלאה. כשבסוף חייו יעקב מחבק את כל בניו, הדבר מעיד שהוא כבר מקבל את עצמו על כל צדדיו, שהצל נעשה חלק אינטגרלי של העצמי שלו.

יעקב אינו מגיע למצב סטטי של "הארה". המאבקים מלווים אותו כל חייו. עוד שנים מספר לפני מותו, הוא עצמו מסכם את חייו ככישלון. זהו שיפוט מחמיר של אדם שמתקשה לראות את צמיחתו וכוח העמידה שלו באופן יותר אובייקטיבי. אולם לנו, שקוראים את סיפור חייו ממרחק-מה, מתאפשר מבט יותר חומל על דרך האינדיווידואציה שיעקב עבר.

המקרא כטקסט הקנוני של האומה היהודית מעצב את הלא-מודע הקולקטיבי שלה, כשהסיפורים המקראיים משמשים לו חומר גלם. ה"תורה" – כמכלול של מקרא, תלמוד, מדרש, ספרות הסוד והחסידות והיצירה הספרותית היהודית עד לימנו אנו – הינה סמל ללא-מודע הקולקטיבי של עם ישראל. במרכז התורה עומד המיתוס. משמעות מושג זה, בהקשר תיאולוגי, איננו סיפור שלא אירע במציאות. מיתוס הוא נרטיב מכונן זהות, המבטא את האינטואיציות הבסיסיות של אומה לגבי השאלות הקיומיות הקשורות לחיי הכלל והפרט. בספרי "מסע אל החירות" (שטרנגר, 2004) הראיתי את החשיבות של מיתוס היסוד של היהדות, סיפור יציאת מצרים, הממקם את החירות כיעודו המרכזי של האדם בכלל ועם ישראל בפרט. בסיפור חייו של יעקב אני רואה מיתוס מקראי (או, ליתר דיוק: תורני) של האינדיווידואציה, המתרחשת באופן דיאלקטי בין שני קצוות, המכונים יעקב וישראל. יעקב מבטא מצב של חוסר בשלות – פיצול של כוחות הנפשיים, שקיעה בקנאה, צרות אופקים, חוסר חמלה ודרך פעולה פתלתלה; וישראל מסמל את הבשלות – תפיסה רחבה, אוטנטיות, שילוב של גוף ונפש, אינטגרציה של הכוחות הנמוכים והגבוהים, אמפתיה כלפי הזולת, התמודדות עם המציאות ודרך פעולה ישרה. עם ישראל, הנושא את שמו של "בחיר האבות", נקרא על ידי התורה להמשיך את תהליך האינדיווידואציה של האב הקדום. ספרי המקרא מוקדשים לתיאור תולדות צאצאיו של יעקב/ישראל, וגם כאן,

כידוע, לא מדובר כלל בסיפור לינארי עם "הפי אנד". בדומה לשלבי הסולם בחלומו של יעקב, האינדיווידואציה האנושית והלאומית איננה מכירה קיצורי דרך. השם 'ישראל' המעטר את האומה היהודית איננו מציין תכונה מוגמרת של "עם נבחר", אלא קריאה אלוהית לאדם לעמול על תהליך האינדיווידואציה כל חייו.

4. ביבליוגרפיה

Green, Arthur (1981). *The Language of Truth. The Torah Commentary of the Sefat Emet. Translated and Interpreted by Arthur Green*. Philadelphia: The Jewish Publication Society

Kast, Verena (1990). *Die Dynamik der Symbole*. Walter Verlag.

Mahler et al (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant*. London: Karnac.

Ogden, Thomas (1982). *Projective Identification and Psychotherapeutic Technique*. New York: Jason Aronson.

שטרנגר גבריאל (2004). *מסע אל החירות: ליל הסדר כתהליך צמחה – קבלה, חסידות, פסיכואנליזה*. ירושלים: הוצאת כרמל